Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Prøven

Læs om

Krigen i 1864

Frederik den 4.s rytterskoler

Hesseløens historie

Sænkningen af Niels Juel

Frederiksværkegnens Historiske Forening

December 2014 - 11. Årgang, nr. 45

Foreningen

Formand
Bengt Sørensen
Magnesvej 4
3370 Melby
tlf. 40 72 38 22
bengts@mail.dk

Sekretær
Christina Ax
Hillerødvej 112
3300 Frederiksværk
tlf. 47 77 26 54
fhf@mailme.dk

Elsebeth Nygaard
Kæruldvej 16
3300 Frederiksværk
tlf. 47 72 17 12
eny.kregme@gmail.com

Næstformand
Jørgen Lassen
Nørregade 33
3300 Frederiksværk
Tlf. 30 12 55 20
mail@jlassen.dk

Redaktør af *Prøven*
Jørgen Tved
Skansevej 30B
3390 Hundested
tlf. 47 77 00 23
tved@email.dk

Jytte Bloch-Kelsen
Lynghøjvej 24
3390 Hundested
Tlf. 45 81 96 95
jytte-bloch-kelsen@privat.dk

Kasserer
Carl Jensen
St. Havelsevej 92
3310 Ølsted
tlf. 47 74 93 35

Peter Ahlburg
Karlsgavevej 48
3300 Frederiksværk
tlf. 47 77 01 46
mc_allemann@yahoo.dk

Erik Kragh
Gl. Møllevej 7
3300 Frederiksværk
Holth.Kragh@outlook.com

Medhjælper for bestyrelse
Jan Larsen
Astersvej 8
3310 Ølsted
jplarsen2@hotmail.com

Kontingent

Personligt medlemskab: 125,- kr.
Husstandsmedlemskab: 200,- kr.
Firmaer og institutioner: 500,- kr.
Firmaer (under 6 ansatte): 250,- kr.

Det er nemmest for foreningen, hvis man indbetaler via netbank:
Reg.nr. 1551 kontonr. 3572519309
i Danske Bank.
Husk at anføre navn og adresse på indbetaler!

Redaktionen

Jørgen Tved (ansvarshavende), Christina Ax, Jørgen Lassen, Jytte Bloch-Kelsen, Erik Kragh, Jan Larsen.
Layout: Torsten Møller Madsen
Tryk: G L Tryck, oplag 450
ISSN: 1604-0678. Titel: Prøven
Foreningens e-mail: *fhf@mailme.dk*
Hjemmeside: www.frvhistorie.dk

Stof til næste nummer af Prøven bedes indsendt snarest. Vi tager forbehold for indsendte læserindlæg, som ikke nødvendigvis er udtryk for foreningens holdning.

I dette nummer

Siden sidst - og fremover side 4

Krigen i 1864 side 6

AF RASMUS GLENTHØJ

Kampen om *Niels Juel* side 12

BREV FRA EN SOLDAT UNDER 2. VERDENSKRIG

Nyt om Knud Rasmussen side 15

Træk af Hesseløs historie side 16

FRA 1500-TALLET TIL 1945

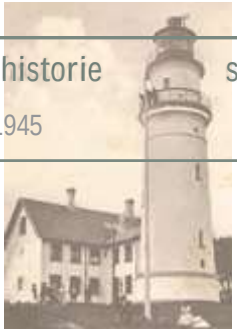

Frihedssangen side 28

ELIAS BREDSDORFFS BERETNING

Kong Frederik den 4.s rytterskoler side 30

CARL OVE JENSEN FORTÆLLER

Genskabelse af et drengehoved side 35

SPÆNDENDE FUND FRA JÆGERSTENALDEREN

Med ideen som følgesvend side 36

BOGANMELDELSE

Foreningens arrangementer foråret 2015 side 38

Siden sidst - og fremover

Formanden har ordet

Af Bengt Sørensen

Vor efterårssæson kom godt i gang med et foredrag af museumsleder *Frank Allan Rasmussen* om tabet af Norge set fra Frederiksværk. De 55 deltagere var relativt få, men Frank var som sædvanlig meget engageret og veloplagt, selv om han skulle videre til et andet vigtigt møde straks efter.

I oktober holdt Adjunkt *Rasmus Glenthøj* fra Syddansk Universitet et glimrende og højaktuelt foredrag om de internationale forhold og optakten til krigen i 1864, samt de danske politikeres fejlagtige beslutninger, herunder ikke mindst kongernes betydning i denne sag. Der er en artikel andetsteds i bladet om dette af Glenthøj, som for øvrigt lige har udgivet en væsentlig bog, »Sønner af de Slagne« om 1864. Der var 85 deltagere til foredraget og stor spørgelyst.

Vor næstformand *Jørgen Lassen* er, medens dette skrives, i gang med en ny og større programfolder i nyt layout, det er et stort arbejde, som vi skylder ham megen tak for. Vi tror og håber, at den vil give foreningen endnu et løft.

Vi har også besluttet at øge sideantallet i *Prøven* på årsbasis. Vort blad er et meget væsentligt led i foreningens arbejde. Udvidelsen vil jo betyde øgede udgifter, så kære medlemmer, hjælp os med at skaffe flere *nye* medlemmer!

I Prøven nr. 44 efterlyste vi noderne til

Der var stor interesse for Rasmus Glenthøjs foredrag om 1864. Foto Jørgen Lassen

Egil Harders melodi til sangen om Stålvalseværket, og den har vi nu fået; rigtig mange tak for det!

I vort nye program omtaler vi et *eventuelt* Skt. Hansarrangement, som dog kun afholdes, hvis andre foreninger vil deltage, herunder også økonomisk, eller hvis vi kan skaffe et tilskud.

V-3 kampvognens ankomst til Frederiksværk og udstilling af den interesserer bestyrelsen meget. Fra Industrimuseets og Nationalmuseets side er planen, at den vil blive udstillet i Bomuldstørreriet fra maj 2015. Vi synes, at der er gået lang tid med beslutningsprocessen og er nu spændt på, om planen holder! Endvidere vil *Arsenalet* igen blive åbnet i maj næste år med en udstilling og med de samme åbningstider som på Krudtværksmuseet.

Det kan kun glæde, at den afholdte *arkitektkonkurrence* nu ser ud til at udmønte sig i nogle stærkt tiltrængte fornyelser og ændringer af Frederiksværk. Dette lader sig kun gøre ved hjælp af fondsmidler, men nu har kommunen selv bidraget ved at bevilge penge. Derved stiller de fonde, hvis bevillinger er helt nødvendige, sig nok mere velvillige. Men der må nok forventes meget lange forhandlinger.

Palæets renovering og i sidste ende åbning er i hvert fald meget væsentligt for Frederiksværk og Halsnæs. Palæet kan blive et flagskib ved siden af *Gjethuset*. Det bliver dyrt, men intet kommer uden investering. Frank Allans Rasmussens vision, at byen skal være en del af *Verdens Kulturarv,* er nok ikke helt urealistisk på lang sigt.

Når dette udkommer er vi på vej ind i december, så alle medlemmer ønskes en god jul og alt godt i det nye år, og Itakkes for jeres støtte til vores forening i det år, der er ved at være gået.

Så er det kontingent-tid!

Husk det nu: 1551 / 3572519309

Så er det tid til at forny medlemskab af foreningen. Sammen med folderen er der derfor lagt et girokort til indbetaling af kontingentet for 2015. Man kan selvfølgelig også betale kontant til *Carl Jensen* ved et af arrangementerne eller indbetale beløbet på foreningens bankkonto i Danske Bank, men husk at sørge for, at navn og adresse – og gerne medlemsnummer – er udfyldt.

Registreringsnummer 1551 kontonummer 3572519309

Vi håber at se mange af jer til foreningens arrangementer i det nye år og glæder os til at producere fire nye numre af *Prøven*.

Krigen i 1864

Fra foredraget den 15. oktober

Rasmus Glenthøj er historiker ved Syddansk Universitet. Tidligere i år udsendte han bogen »*1864 — Sønner af de Slagne*«. Onsdag den 15. oktober fortalte han til en stor og veloplagt forsamling om 1864 krigens baggrund og om hvor stor indflydelse på historien efterfølgende, dette nederlag havde. Teksten har været bragt i *Weekendavisen*.

Nationalliberal. Blot sig ordet, og De vil kunne give næsten enhver dansk historiker nervøse krampetrækninger. Disse bliver ikke sjældent fulgt af en ordstrøm om uansvarlige fantaster og nationalistiske fanatikere samt tillægsord som arrogant, uvidende og hovmodig. Når tv-serien *1864* fra på søndag løber hen over fladskærmen, vil resten af befolkningen følge trop og udslynge ukvemsord. Nordmænd, svenskere, tyskere og briter vil få muligheden for at gøre det samme, når serien senere vil cementere dette billede uden for Danmarks grænser.

Sådan har det ikke altid været. De nationalliberale politikere, der i dag er forhånede og forhadte, blev for 150 år siden forgudet i den danske offentlighed. Selv i slutningen af 1800-tallet blev de kaldt »vores frihedsmænd«. Det var ikke uden grund. De nationalliberale havde ført an i kampen for en fri forfatning. De udgjorde kernen i den regering, der overtog magten, da enevælden abdicerede i 1848.

D.G. Monrad, der skrev udkastet til den danske grundlov, var nationalliberal. De nationalliberale var Danmarks *Founding Fathers*, om man vil.

Men hvorfor er de danske grundlovsfædre forhadte? Forklaringen er naturligvis historisk. Og med historie menes ikke blot, hvad der rent faktisk skete i fortiden, men i lige så høj grad den fortælling, som vi har *skabt* om fortiden.

Efter nederlaget i 1864 satte en konservativ reaktion ind, som splittede landet i to lejre og kastede det ud i en langvarig forfatningskamp. Her endte de nationalliberale på den forkerte side af historien, da de sluttede sig til Højre. Spørgsmålet lød allerede i samtiden: Hvordan kunne frihedsmændene slutte sig til reaktionen og svigte de demokratiske idealer? Spørgsmålet forekommer rimeligt, men bygger på en fordrejet historie.

Hver eneste grundlovsdag, 5. juni, fortæller politikerne historien om, hvordan Danmark blev til et demokrati. Mens blodet flød i gaderne i et revolutionsramt Europa, gik det danske folk til den gode kong Frederik VII, der med glæde gav folket en fri og demokratisk forfatning. Historien er god nok, hvis man lige glemmer, at kongen gav efter af frygt for revolution, at enevældens fald udløste en blodig borgerkrig i 1848, og at den nye styreform ikke var demokratisk.

Historien fortælles, fordi den bekræfter fore-

stillingen om Danmark som et lille, demokratisk og fredeligt land, men også fordi den findes i de fleste skolebøger og historiebøger.

For at forstå, hvorfor man har fortalt en forkert historie, må vi vende os mod forfatningskampen mellem Venstre og Højre.

Rasmus Glenthøj ved foredraget den 15. oktober 2014 i Sognegården
Foto: *Jørgen Lassen*

Her anvendte Højre metoder, der var forfatningsmæssigt tvivlsomme, men de forsvarede i virkeligheden det konstitutionelle monarki, som de nationalliberale havde skabt 1848-1849. Venstre ønskede derimod at skabe et demokratisk samfund.

Venstre anvendte ligesom Højre historien i sin politiske kamp. Venstre tilbageskrev demokratiet til 1849, hvilket fik de nationalliberale og Højre til at fremstå som forrædere mod grundloven. At Venstre vandt forfatningskampen, bør enhver demokrat være glad for, men der var en pris. De forskellige fløje af Venstre erobrede ikke blot magten, men også Universitetet. Der var tale om dygtige og hæderlige forskere, der stræbte efter en objektiv videnskab, men deres historieskrivning blev uundgåeligt farvet af den politiske kamp, som de aktivt havde været en del af. Den demokratiske tolkning af Danmarkshistorien er således indtil for nylig gået i arv fra en generation af historikere til den næste.

1800-tallets liberalisme

1800-tallets liberalisme voksede frem i skyggen af Den Franske Revolution og Napoleonskrigene. De liberale forkastede både enevælden, som blev set som despotisk, og demokratiet, som man forbandt med pøbelvælde, terror og *madame guillotine* — nationens barberblad. De liberale søgte derfor en gylden middelvej: det konstitutionelle monarki. Forbilledet var det liberale Storbritannien, mens skræmmebilledet var Frankrig under revolutionen. De var tilhængere af folkesuverænitet, men de var modstandere af almen stemmeret, som de frygtede atter ville kaste Europa ud i kaos. Derfor skulle politisk medborgerskab begrænses til de veluddannede og velhavende borgere, der havde den fornødne oplysning, og hvis stemme ikke kunne købes.

Det konstitutionelle monarki, som de liberale kæmpede for, kan bedst forklares ud fra D.G. Monrad, det danske modstykke til amerikane-

re som Thomas Jefferson og James Madison. Monrad søgte at skabe balance mellem kongemagt og folkevilje ved at indskrænke den førstnævnte. Kongen måtte dele den udøvende magt med regeringen, den lovgivende magt med Rigsdagen, mens domstolene fik grundlovsfæstet deres selvstændighed.

Monrad skabte en blandet forfatning. Den indeholdt et mål af demokrati i form af Folketinget (det danske underhus), et mål af aristokrati i form af Landstinget (det danske overhus) og et mål af monarki i form af den udøvende magt, stærk og centralistisk. Parlamentarismen afviste man fuldkommen.

Men eftersom man befandt sig midt i en borgerkrig, måtte de liberale udvide stemmeretten mere, end de faktisk ønskede. Man udelukkede de syv f'er: fruentimmere, folkehold, fattige, fallenter, forbrydere, fremmede og fjolser. Det betød, at 73 procent af de voksne mænd over 30 år fik stemmeret – hvilket i samtidens Europa var yderligtgående, og de konservative stormagter anså København for en revolutionær rotterede.

Som i resten af Europa var Danmarks liberale også nationalister; heraf navnet nationalliberal. De kæmpede for folkesuverænitet, men som romantikere definerede de folket ud fra sprog, kultur og historie.

Europas nationalliberale ønskede datidens multinationale imperier nedbrudt og småfyrstendømmer udryddet. Det gjaldt også for det dansk-tyske miniputimperium, kendt som *helstaten*, hvor de nationale modsætninger voksede frem efter Napoleonskrigene. 1 1848 udløste tendenserne en borgerkrig.

Statens liberale danskere og tyskere kunne ikke enes om en stat. De ville have hver sin. Og det havde ikke været noget problem, hvis det ikke havde været for Slesvig. Slesvig var et dansk hertugdømme med en nationalt blandet befolkning og tætte bånd til Holsten.

Sidstnævnte var et tysk hertugdømme, der på én og samme tid var en del af den danske statsdannelse og medlem af Det Tyske Forbund. Ingen ville give slip på Slesvig, der af såvel danske som tyske nationalister blev betegnet som »hellig jord«. Der var imidlertid ikke blot tale om dansk national fanatisme. Kampen for Slesvig handlede også om undergangsangst.

1800-tallets liberale troede på et tærskelprincip: En stat måtte have en vis størrelse for at kunne overleve militært, økonomisk og kulturelt. Danskerne havde lige siden »tabet af Norge« i 1814 frygtet, at staten var blevet for lille. Da det danske folkesprog i Slesvig efterfølgende blev trængt tilbage, opstod der panik. Man frygtede for det første, at Danmark uden Slesvig ville gå under. For det andet frygtede man

D G Monrad
da.wikipedia.org

Tyskland kulturelt, sprogligt og militært. Der måtte sættes en bom op for tysk indflydelse, ellers kunne Jylland gå tabt. I så fald var Danmarks dage talte. Frygten fik næring af, at Preussen faktisk foreslog Sverige at dele den danske stat.

Det gav grobund for skandinavismen. De nationalliberale mente, at et samlet Skandinavien var stort nok til at overleve samt kunne sikre Danmark Slesvig. Det gjorde flere nationalliberale parate til at begå højforræderi i skandinavismens navn i årene omkring 1864.

Borgerkrigen

Borgerkrigen, der brød ud i 1848, endte uden en vinder. Freden blev dikteret af stormagterne, der tvang danskerne og tyskerne til at blive sammen. Statens tyske mindretal nægtede imidlertid at acceptere, at parlamentet fik et dansk flertal. De frygtede undertrykkelse og tvangsfordanskning. Omvendt kunne danskerne frygte, at tyskerne i virkeligheden stadig forsøgte at skabe et forenet og tysk Slesvig-Holsten. Da det tyske mindretal ligesom under borgerkrigen 1848 søgte støtte fra Det Tyske Forbund, blev konflikten uløselig.

En skanse ved Mysunde. *Wikimedia Commons*

Forhandlingerne med de tyske stormagter fortsatte i seks år, hvor man fra dansk side forsøgte at tvinge de neutrale stormagter til at gribe ind, så helstaten kunne blive opgivet. Det lykkedes ikke. Stærkt tilskyndet af Sverige valgte man til sidst langsomt at udskille Holsten.

Det er den konfrontationskurs, som er hovedårsagen til, at de nationalliberale i dag er forhadte i Danmark. Der blev uden tvivl begået fejl i denne proces, men det var ikke det galskabens triumftog, som senere tider har hævdet, og som tv-serien *1864* vil give indtryk af.

Den nationalliberale presse var fyldt med forestillinger om, at man kunne slå Tyskland, men de nationalliberale toppolitikere gjorde sig ingen illusioner. Man vidste godt, at krigen ikke kunne vindes. Men det var heller ikke målet. Målet var at tvinge de neutrale stormagter til at gribe ind, så en forhandlet løsning kunne komme på plads, og her ville man ikke udelukke en deling af Slesvig. Efter omstændighederne var det ikke en dum plan. Den var faktisk tæt på at lykkes.

Men i november 1863 begyndte uheldene at regne ned over Danmark. Kongen døde, og den nye konges arvekrav til Slesvig og Holsten blev anfægtet fra tysk side. Det fik Sveri-

ge-Norge til at trække sig fra en færdigforhandlet alliance, mens den nye konge, Christian IX, der ønskede helstaten bevaret og krigen undgået, afskedigede C. C. Halls nationalliberale regering. Af frygt for revolution afslog helstatsmændene imidlertid magten, og i stedet fik man en samlingsregering under Monrad.

Monrad var et geni, men han var også maniodepressiv, hvilket kan have påvirket hans risikovillighed i 1864. Her var hans rolle ikke heldig, men man bør ikke – som det sker i tv-serien — frakende hans planer enhver rationalitet.

På forpost den 1. februar 1864. *Wikimedia Commons*

Den gamle nationalliberale regerings plan havde været at stoppe krigen, så snart de neutrale stormagter var parate til at mægle. Og det var hurtigt. Monrad troede imidlertid, at man kunne opnå bedre resultater gennem fortsat kamp.

Han frygtede, at for store afståelser ville medføre Danmarks undergang. Regeringen var splittet ligesom kongen og hans konseilspræsident, der henholdsvis ønskede at føre en dynastisk helstatspolitik og national skandinavisk politik. Resultatet var en skizofren kurs, der førte til nederlag på slagmarken og ved forhandlingsbordet. Den tidligere regerings ministre ønskede at tage imod de tyske tilbud om at dele Slesvig nord for Flensborg, men det var Monrad og kongen imod. Forhandlingerne blev afbrudt, krigen blev tabt, og Slesvig måtte afstås.

Nederlaget

Nederlaget i krigen udløste en nådesløs kamp om ansvaret. De nationalliberale mente, at katastrofen skyldtes Tyskland, stormagterne og Sverige. Inden for landets grænser gav de kongen, hæren og helstatsmændenes skylden. Helstatsmændene mente derimod, at det hele skyldtes de nationalliberales idioti og den nye »demokratiske« styreform. Enevælde ville have løst det hele.

I det følgende årti ændrede det politiske landskab sig drastisk. Venstre, der havde været lige så nationalistisk som de nationalliberale, voksede sig stort og krævede nu folketingsparlamentarismen indført. Som en reaktion forenede de nationalliberale sig med yngre og nationalt sindede konservative, mens de gamle helstatsmænd bogstavelig talt døde. Det skabte Højre, der gav udlandet skylden for 1864. Venstre overtog derimod helstatsmændenes forklaring med undtagelse af demokratikritikken.

De to fortællinger kæmpede mod hinanden som en del af forfatningskampen, men med Venstres politiske sejr og erobring af universitetet var det selvpiskertraditionen, der vandt. De nationalliberale har et ansvar for nederlaget i 1864, men historien er altså helt bogstaveligt blevet skrevet af deres modstandere.

Hermed forstår danskerne fundamentalt set ikke de mænd, der lagde grunden for det moderne Danmark. Det forklarer – sammen med

de fejl, som de vitterlig begik — hvorfor danskerne modsat nordmændene og amerikanerne hader deres *Founding Fathers*.

TV-serien *1864*

DET er ikke overraskende, at Ole Bornedals tv-serie *1864* følger den dominerende tradition, der placerer ansvaret hos de nationalliberale. Men de formildende omstændigheder, som historikere anfører, er helt borte. Skylden ligger ene og alene hos den danske nationalisme, hvis repræsentanter bliver fremstillet som gale.

Filmatiseringen er visuelt storslået, og der er gjort meget for at skabe en autentisk atmosfære. Et elhegn, der havde sneget sig ind i en scene, forsinkede således hele produktionen. Det samme hensyn er ikke blevet taget i forhold til det historiske indhold. Mod bedre vidende promoverede DR serien med, at 1864 var den blodigste krig i dansk historie. Konfronteret med den faktuelle fejl forsvarede public service-stationen sig med kommercielle hensyn og erklærede udsagnet for subjektivt sandt.

Serien vil nok komme på sikker grund, når den kaster sig over slagene ved Dybbøl og Als, hvor man kan trække på *Tom Buk-Swientys* fremragende bøger. Men fremstillingen af årsagerne til krigen er mildest talt diskutabel. Holsten og helstatsforfatningen findes ikke i fremstillingen, der er ingen undergangsangst, kun overmod, mens det slesvigske problem bliver beskrevet på samme måde som i datidens tyske propaganda. Forståelsen bliver ikke hjulpet på vej af, at man har valgt at slå alle tidens førende politikere sammen til én person med navnet »Monrad«, der skiftevis fremstilles som gal, barnlig og dæmonisk.

Hvordan denne figur kan vinde nogen for sin politik, er vanskeligt at forstå. Seriens »Monrad« er krigsgal, mens virkelighedens Monrad i årene før 1864 var parat til at genindføre enevælden for at redde landet fra krig. Kunsten skal ikke iklædes en spændetrøje, og et drama er ikke en dokumentar. Den kunstneriske frihed betyder imidlertid ikke, at et værk og dets valg er hævet over kritik.

Man kan håbe, at denne DR-produktion kan øge interessen for historien og give danskerne indsigt i selve krigsåret 1864.

Men når det gælder fremstillingen af de nationalliberale, »Monrad« og årsagerne til krigen, risikerer man, at danskerne bliver dummere for deres egne penge.

Rasmus Glenthøj

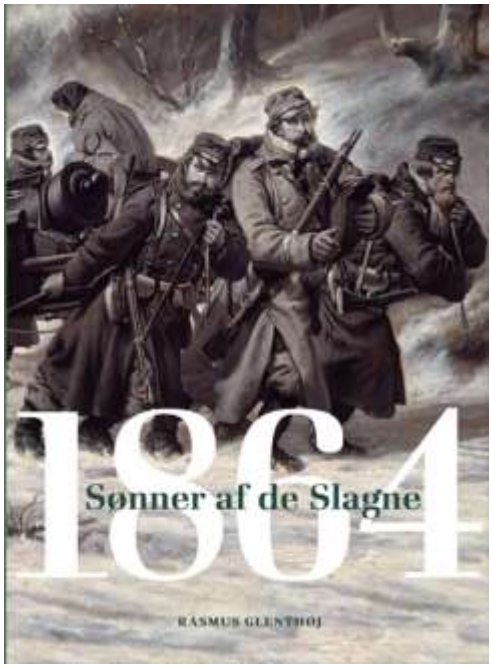

Bogen er udkommet i 2014 og er blevet betegnet som et fremragende bidrag til forståelsen af krigen i 1864. Omslaget herover stammer fra forlagets hjemmeside.

Kampen om *Niels Juel*

En værnepligtig skriver brev til sin far i 1943

Venlige mennesker kender min svaghed for gamle aviser og især illegale blade. Jeg har for nylig fået nogle aviser helt tilbage fra 1939 og frem til tiden efter befrielsen fra den tyske besættelse i 1945. Blandt aviserne fandt jeg også nogle illegale blade. Et af dem havde gengivet et brev med overskriften »Kære Far«. Bladet er udsendt af Studenternes Efterretningstjeneste. Det er ikke dateret, men må være fra september måned 1943.

Brevet er afsendt fra en værnepligtig, der var ombord på det danske krigsskib »Niels Juel«, der kæmpede mod tyskerne d. 29. august 1943 i Isefjorden uden for Hundested.

Jeg gengiver her brevet i sin fulde ordlyd og med samme retskrivning, som blev brugt den gang.

Jørgen Tved

Kære Far.

Jeg skal nu prøve at give dig et Rids af, hvad der skete for os den 29. August. Vi gik den 27. ind til Holbæk og skulle ligge der Fredag, Lørdag og Søndag. Jeg havde fået fri fra Søndag kl. 9. og skulle have rejst hjem. Vi var godt klare over, at der var noget galt, idet der ikke blev givet landlov Fredag Aften. Jeg måtte altså på forhånd opgive min rejse. Kl. 23. Fredag aften blev der givet Ordre til at tænde op under alle Kedler og gøre klar til at sejle paa Øjebliks Varsel. Rygterne svirrede over hele Skibet og Lørdag Eftermiddag gik vi to Mand til Chefen, Kommandørkaptajn Westermann, og anmodede om en Redegørelse. Vi fik de 7 Punkter oplæst og et Par Kommentarer til, samt fik at vide, at hvis det blev nødvendigt, skulle vi forsvare os med alle til Raadighed staaende Midler. Saa var vi klar over, at nu gjaldt det. Vi holdt en meget skærpet vagt, og Kl. 4, da jeg kom på Vagt, var der ingen Tvivl om, at der ville ske noget. Jeg var ved Chefen som Ordonnans, og efter at jeg havde hentet et Telegram, kom han ud og varskoede til Vagtchefen: "Klart Skib". Paa et Øjeblik var Kanonerne besat.

Det var buldrende mørkt, men det varede ikke længe før alt var klart, og i det første Daggry gled vi fra Kaj. Jeg naaede at faa et Brev i Land. Jeg havde skrevet om Aftenen og klargjort, hvad der eventuelt kunne ske. Ærlig talt havde jeg ikke ventet at se nogen af jer igen. For mig syntes kun en Løsning: Prøve at undslippe til Sverrig eller ogsaa kæmpe til Skibet gik ned.

Det var en kedelig Morgen med lavt Skydække, og vi holdt skarpt Udkik efter fjendtlig Luftfartøjer. Slæbeaaden, der slæbte os fra Land, Kippede Flag, og de, der var om Bord, tog alle Hatten af, da de sejlede forbi.

Der laa et tysk Luftfartøj ude i Horisonten,

men han forsvandt kort Tid efter. Vi hejste Ammunition op til de store Kanoner, medens vi var paa vej ud. Paa Vejen op gennem Isefjorden fik vi bragt Kaffe op. Der var ingen Ration på noget, og vi delte alle vore Cigaretter ud til vore Kanonbesætninger. Stemningen var glimrende og der var højt Humør selv om Alvoren lurede hele tiden.

Efter en halv Times Sejlads kom der Ordre om, at alle skulle blive ved Kanonerne,

Fjenden var observeret lige ud for Hundested, én svær Krydser og to Torpedojagere. Endnu var Afstanden for lang, men kort Tid efter blev Anlægget sat i Gang, Kanonerne svinget ud og

Fregatten Niels Juel, foto fra 1918. *de.wikipedia.org*

ladt. Det var en Overmagt, men vi skulle og vilde gerne i Lag med dem.

Vi var naaet lige ud for Molen i Hundested, da der blev signaliseret til os fra en af vore Minestrygere, at Fjenden havde udlagt Miner hele Natten over Indsejlingen til Fjorden. Fra Broen fik vi at vide, at vi skulde forsøge at forcere Spærringen ca. 400 m. fra Land og Kursen fortsattes. Et Øjeblik efter saa vi Bombemaskiner, der fløj rundt om os i tilbørlig Afstand, men vi kunne ikke se, hvor mange der var, idet de hele Tiden fløj ind i Skybankerne. Saa kom der en Heinkelmaskine susende ned over os. Han aabnede Ilden og bestrøg Dækket med Maskinkanonerne, der var et par Stykker, der blev saarede.

Han var hurtig væk og nu var vi klar. Den næste der kom, fik en varm Modtagelse og faldt ned. Ingen blev reddet. Den næste smed to store Bomber, der røg ned lige ved Agterdækket. Samtidig bestrøg nogle af de andre Dækket med Maskinkanonen. Der var næsten ikke til at være. Sprængstykker og Projektiler fra Maskingeværerne røg om Ørene paa os. Ubegribeligt at ikke flere af os blev dræbt eller saaret. Der var en der skreg forfærdeligt og en anden blev baaret bevidstløs ned paa Lazarettet, En Elev kom løbende ned til mig og sagde, at Kvartermester Andreasen var faldet. Han var Ildleder ved en Antiluftværnskanon. Kanonen havde faaet en Træffer og Besætningen havde søgt Dækning. Jeg løb der op med det samme og han laa ogsaa paa Bunden af Reden. Jeg troede først at han var død, men saa rørte han sig lidt og jamrede sig. I det samme Øjeblik dykkede to Maskiner ned og aabnede Ilden. Det var det eneste Øjeblik, hvor jeg blev kold. Der var ingen Dækning. Saa jeg smed mig ned og tog Andreasen i Haanden. Han skreg, da de begyndte at skyde, arme Mand, han havde faaet et Maveskud og saa var han jo bange. Der røg en stor Jernsplint af Reden. Hele Dækket var rømmet; kun Kanonkommandørerne laa i Dækning ved Lønningen; Besætningen havde faaet Ordre til at søge Ly. Kun Antiluftskytsets Folk var ved Kanonerne, og det var ogsaa der, den største Høst var.

Da Maskinerne var borte, kom der en Kvartermester og fik Andreasen ned. Imidlertid havde Chefen faaet Ordre fra Admiralitet til at vende om; de fjendtlige Skibes Antal var blevet for-

øget.

Saa fik vi Stukas!

De kom hylende højt oppe fra og med Bomber. Lige under os kom Braget og vi hoppede højt op i Luften. Alt Lys på skibet gik ud, og der blev en Læk ind til den bagbords Kulkasse. Fyldedækslet i Dækket røg op, og Folk på Land har berettet, at det eneste, der var synligt på Skibet, var Stævnen. Det var antageligt to 250 kg. Bomber der røg. Vi sejlede nu med fuld Kraft ind mod Land og gjorde klar til at gaa i Baadene. Dieselmotorerne var ødelagt og vi pakkede det nødvendigste sammen i Mørke. Da vi gik paa Grund, blev Bundventilerne taget ud og kastet over Bord og alle Søforbindelser blev aabnet og Skibet sank og sugede sig dybt fast i Grunden.

Maaske lykkes det Tyskerne at trække Skibet af Grunden? Men alt er ødelagt eller kastet over Bord, saa Skib bliver det aldrig mere.

Vi havde ikke naaet aabent Hav. Stærke svære Søstridskræfter ventede paa os og 4 Eskadriller Luftfartøjer var sat ind mod os. Vi sang saa "Kong Kristian", medens Vandet Klukkede lige under Panserdækket og Ødelæggelsens Vederstyggelighed skar os i Øjnene. Chefen fik et Leve og vi gik hver til sit.

Om Natten kom de og om Morgenen blev vi alle jaget op paa Dækket. En Kollega viste dem ned til Chefen. Han sad ved sit Skrivebord; det eneste Lys, der var dernede, var to Stearinlys, der stod paa Skrivebordet. Han rørte sig ikke før en Fregatkaptajn knaldede Hælene sammen og sagde: "Herr Kommandant". "De ønsker" svarede Chefen, og så gik min Kollega ud. Kl. 0700 stod vi i silende Regn paa Agterdækket og Chefen kom op i Tjensteuniform og med ordner. Han var meget bevæget og Taarerne trillede ned af Kinderne paa ham. "Det er blevet mig befalet at overgive Skibet og stryge Flaget nu Kl. 7. Vore Fjender overtager Skibet, nu er de vore Fjender efter dette Overfald". Han talte godt. Saa halede vi Flaget ned, ikke et Øje var tørt. Derefter sang vi "Kong Kristian" og traadte af. Chefen og 1. Mester gik om Bord i en Motortorpedobaad og sejlede medens vi alle blottede Hovedet. Saa blev Mandskabet og vi, der til dagligt havde dem direkte sejlet i Land i Nykøbing. Torsdag Eftermiddag marcherede vi til Banegaarden.

Da vi kom ud og gik ned gennem Byen fik vi Blomster og Folk dannede Spalier. Øjnene var fugtige alle vegne. Dæmpede Hilsner lød til os og Folk blottede Hovederne, overalt, hvor vi kom frem. Eskorterede som vi var, af Poster bevæbnede med Maskinpistoler, har vi været et besynderligt Optog. Mange græd. Det var med Æren i Behold vi gik; besejrede var vi, men ikke uden kamp. Flere Luftfartøjer var faldet ned og vi havde betalt den 9. April med blod.

Klasse	
Type	Kystpanserskib
Historie	
Værft	Orlogsværftet, København
Påbegyndt	21. september 1914
Søsat	3. juli 1918
Taget i brug	23. maj 1923
Udgået	Overtaget af Tyskland 29.8.1943
Skæbne	I tysk tjeneste 1944-45. Sænket 3. maj 1945.

Kilde Wikipedia, samme gælder for fotoet af Niels Juel

Nyt om Knud Rasmussen

Billeder fra en foredragsaften

Onsdag den 12. november var sidste foredragsaften efter et langt aktivitetsforløb i 2014. *Søren Ia Cour*, museumsinspektør ved *Industrimuseet Frederiks Værk,* fortalte om Knud Rasmussens rejser og liv ved et velbesøgt arrangement i Sognegården.

På kortet ses den lange rejse, Knud Rasmussen stod i spidsen for, med det formål at påvise kulturelle ligheder mellem de forskellige folkeslag i Arktis.

Man har fundet dagbøger fra denne og andre rejser, og disse har dannet baggrund for ny forskning.

Hvis man »googler« Knud Rasmussen dagbøger kommer man til Det kongelige Biblioteks omfattende samling. Her kan man fx læse alle de 20 dagbøger fra *Den litteræreGrønlandsekspedition 1902-1904*. Hver dagbog omfatter 80-90 sider!

På http://www.e-pages.dk/halsnaes/19/ kan man læse dagbogen fra Knud Rasmussens rejse til Lapland i 1906. Selve dagbogen befinder sig her i Halsnæs, i Industrimuseets arkiv.

Tekst og fotos: Torsten Møller Madsen.
Kortet er fra foredraget.

Træk af Hesseløs historie

Første del, fra 1500-tallet til 1945

Artiklen er en bearbejdning af 6 artikler, der tidligere er bragt i *Fortidsnyt på Halsnæs*.

Af Lektor Søren Jessen,
fmd. for Hundested lokalhistoriske Forening

I år er det ti år siden, Hesselø sidste gang var i mediernes søgelys, nemlig i forbindelse med genopretningen af øens natur efter de voldsomme indgreb, øens nye ejer, firmaet *Weibel Scientfic*, havde foretaget.

Fig. 1 Udsnit af svenskeren Dahlbergs kort over Danmark og Sydsverige (tegnet 1660 og udgivet 1690). Bemærk, at Hesseløs beliggenhed – mildt sagt – er fortegnet.

Et mere præcist kort kan ses på side 27.

Hesseløs ældste historie

Talrige fund af redskaber af flint, skår fra lerkar og dyreknogler tilbage fra stenalderen viser, at mennesker langt tilbage i tiden har holdt til på den lille og isolerede ø. Det er også nemt at forklare deres tilstedeværelse, fordi ca. 99% af de fundne dyreknogler stammer fra gråsælen.

Lidt overraskende er der kun gjort få fund fra de følgende århundreder, men jeg finder det helt utænkeligt, at sæljagten har været indstillet, og da øen langt senere nævnes i Valdemar Sejrs Jordebog fra omkring år 1230, er det da også med navnet "Esæl". Desuden er der spor af ca. 80 fordybninger i jorden helt ude ved vandet, der kan tolkes som sammenstyrtede hytter eller boder, hvor sæljægere og fiskere har opholdt sig i kortere eller længere tid.

Endelig støder vi i 1523 igen på Hesselø, nemlig i et kongeligt forleningsbrev, hvor der står, at lensmanden på Kongsgården på Halsnæs, hvorunder øen hørte, skal sende halvdelen af de sæler, der fanges på øen, til Københavns Slot, hvilket skyldes behovet for tran til belysning.

Under kongerne Christian III (1534-59), Frederik II (1559-88) og Christian IV (1588-1648) var der hestestutteri på Hesselø, og fx skulle statholderen, Gert Rantzow, årligt levere Christian IV en smuk fole i forpagtningsafgift for øen. I denne periode har øen sikkert kun været beboet af de hestepassere, som tog sig af dyrene.

Fig. 2 Laurids Iversen havde fra 1523 Kongsgården i forlening. I 1529 blev han adlet, og her ses hans våbenskjold.

Kaperkaptajnen Robert

I Pontoppidans "Danske Atlas" fra 1763 blev øen kaldt "Hasselø" på grund af dens store hasselskov, men ifølge overleveringen blev den og andre skove afbrændt af engelske soldater, som holdt øen besat under krigen 1807-14. Englænderne etablerede nogle kanonbatterier og omdannede Hesselø til et veritabelt fort. Da de forlod øen, skulle de henhold til førnævnte overlevering have spærret øens eneste kilde med en enorm kampesten.

Da englænderne bortførte det meste af vores flåde efter Københavns bombardement i 1807, blev der givet frie hænder med hensyn til at angribe de engelske handelskonvojer, der passerede de danske farvande og som var næsten forsvarsløse i vindstille vejr. Det absolut største kup blev gjort, da fem dansk-norske orlogsbrigger erobrede en engelsk konvoj på 47 handelsskibe i Kattegat, hvilket indbragte 7½ million rigsdalere på en efterfølgende auktion – en nærmest astronomisk sum i datidens penge.

Da krigen sluttede, blev Hesselø købt af en kaperkaptajn ved navn Robert, der - som vi skal se ved en anden lejlighed - var vokset op på Arresødal, hvor hans mor arbejdede. Robert havde tjent så mange penge ved kaperi, at han kunne købe Hesselø for 7.000 rigsbankdalere. Hans videre skæbne er beskrevet af *W. Mariboe* i artiklen "Et par Dage paa Hesseløen" i månedsskriftet "Fra alle Lande", 1866, og må siges at være nok så eventyrlig:

Han opførte nu en stor Bygning helt af Granit med omtrent halvanden Alen (ca. 94 centimeter – forf.) tykke Mure, der, hvis han havde brugt Kalk, kunde have trodset Tidens Tand i Aarhundreder; det vil den nu neppe kunde gjøre, thi han anvendte Ler, som han efter al Rimelighed udgravede af den Lerbakke, hvor den ene Kjøkkenmødding har ligget, og han har vel altsaa Ødelæggelsen af den paa sin Samvittighed. Om ham gaaer maange Rygter, og ingen af disse taler til Gunst for ham; jeg skal nu meddele nogle af dem, der ere i Alles Munde, men indestaae for deres Sandhed kan jeg ikke.

Huset bestaar af syv eller otte Værelser; han havde indrettet sig "paa storskibs", som man siger til søs, og navnlig bygget en Sal paa fire Fag af omtrent 120 Alens Kvadratindhold. I den ene Endemur er en Niche, rimligvis til en Kakkelovn, og foran denne og lidt til Siden finder man en for en Sal ualmindelig Prydelse – nemlig Nedgangslemmen til en Kjelder. Aabner man Lemmen, kommer man ned i et temmelig stort Rum, som solide Mure skille fra Yderverdenen; det faaer sit lys fra den besynderligste opadgaaende, smalle og lange Sprække i den tykke Mur, saa Kjelderen omtrent er som en stor, firkantet Sparebøsse med et Hul til at stikke Noget

ned ad. Sagnet melder ogsaa, at Hullet brugtes dertil, thi Robert, der skal have været en urolig, raa Person, ikke kunde forblive stille paa Øen. Han drev Avlingen, var gift og havde en Pige fra Schweitz til at bestyre Meieriet; men tidt foer han iland i Øens eneste Baad, og af Skinsyge eller ogsaa af en anden elskværdig Svaghed indespærrede han da sin Kone i Kjelderen, satte laas for Lemmen, aflaasede til yderligere Sikkerhed Salsdøren og lod hende da give Føde ned gjennem Sprækken. Tilbage til Øen kom han altid – ogsaa ifølge en karakteristisk Elskværdighed hos ham – midt om Natten, vækkede Alle, gjorde en frygtelig Støi, bankede alle dem han kunne overkomme, Konen undertiden med, og begyndte saa atter sit ensomme Øliv (...) Men Gilleleiefiskerne fortæller end mere om hans Bedrifter; de paastaae, at han har myrdet Schweitzerinden og et Barn, han havde med hende, og begravet dem begge paa en Mark, som de betegne; stedet kunne de imidlertid ikke nøiagtig angive. For Tiden er der saaet Rug paa den Mark, saa at jeg ikke kunde undersøge det Sted, hvor Graven efter Sigende skal findes; jeg kan derfor ingen yderligere Oplysninger give (...)

Der bygges fyr på Hesselø

Roberts formue slap efterhånden op, og han solgte omkring 1830 Hesselø til nogle sjællandske bønder, der drev landbrug på øen for fælles Regning. I 1832 oplyste J. H. Larsen i en beskrivelse af Holbæk Amt, som Hesselø var en del af, at der boede 17 mennesker, fire heste, seks køer og 200 får på øen. Tilsyneladende havde bønderne ikke megen glæde af øen, men til gengæld ønskede staten at overtage den, så der her kunne opføres et særdeles tiltrængt fyrtårn.

Forhistorien tog sin begyndelse i 1830, hvor Sprogø Fyr blev slukket for at forhindre, at skibe sneg sig igennem bæltet uden at betale

Fig. 4 Postkort fra omkring 1915. Disse fiskere fra Gilleleje er godt nok fra et langt senere tidspunkt, men ser ikke desto mindre ud til at kunne spinde en god ende - ganske som deres forfædre!

told. Det ville en gruppe bæltskippere ikke finde sig i, og foruden at kræve Sprogø Fyr tændt igen hævdede de, at det var yderst nødvendigt at få bygget fyr forskellige steder på øer og langs med kysten, bl.a. på Hesselø. I 1835-36 blev sagen taget op på Den rådgivende Stænderforsamling i Roskilde efter en henvendelse fra 45 skibsredere på Fyn og Langeland, og denne gang med større held, fordi det besluttedes at bygge fyrtårne på Hirsholmene, Fornæs og Hesselø.

Det må have været en stor opgave at fragte byggematerialer til Hesselø, og derfor er det ikke overraskende, at fyrtårnet først stod færdigt i 1841. Man var lidt forsinket, så derfor måtte tændingen af fyret, der var planlagt til den 1. oktober, udskydes til den 1. november. Fyrtårnets højde var 85 fod, dvs. ca. 26½ meter, hvilket betød, at lyset kunne ses fra et skibsdæk i en afstand af 3½ sømil i klart vejr. Om dagen fungerede det hvidkalkede tårn som sømærke. Fra påske til mikkelsdag blev fyret tændt en time før solens nedgang, mens det fra mikkelsdag til påske blev tændt ½ time før. Fyret skulle hele året være tændt til solopgang.

Fig. 5 Postkort fra omkring 1915. Fyrtårnet på Hesselø

Tilsyneladende har Hesselø Fyr ikke været højt nok, det blev ombygget i 1902, hvorved det blev ca. en meter højere. Ved samme lejlighed blev det udstyret med en glødelampe, der brændte på petroleumsgas. Konstruktionen var engelsk, og det var første gang, den anvendtes i det danske fyrvæsen. Derimod var prismesystemet af fransk fabrikat og flød på et leje af kviksølv.

Bygningen af fyrtårnet var desværre ikke nok til at forhindre strandinger ved Hesselø, fx gik det ud over den engelske brig Ethel i en vinterstorm i 1868 og den norske bark Hildur i november måned 1872. Trods det iskolde vand svømmede den 52-årige fyrmester P. H. Bjørneboe ti gange ud til fartøjet og reddede mandskabet i land. Fyrmesteren ønskede ikke offentlig anerkendelse, men modtog dog en pragtfuld marinekikkert fra den svensk-norske kong Oscar II for sin fantastiske dåd. I 1875 sluttede P. H. Bjørneboe sin tjeneste i fyrvæsenet og levede som tobakshandler på Christianshavn. Han døde 82 år gammel i 1902.

Der nævnes også andre forlis, men i 1874

afslog Marineministeriet alligevel en ansøgning om at placere raketudstyr på Hesselø med den begrundelse, at Søulykker kun sjældent forekommer i det pågældende Farvand, hvilket må siges at være en vild underdrivelse af de faktiske forhold.

Staten ejede Hesselø frem til 1871, hvor øen blev solgt til gårdejer P. Jeppesen i Ellinge på Halsnæs for 6.740 rigsdaler. I 1872 forsøgte Jeppesen at få lagt øen under Torup Sogn med den begrundelse, at han selv samt hans folk på øen benyttede kirken i Torup og gik til alters der. Ansøgningen blev dog afvist, dels fordi Hesselø lå cirka fem mil fra præstegården, dels fordi der i forvejen var nok at tage fat på, hvis sognets præst skulle varetag sin gerning på en samvittighedsfuld måde.

Planen var åbenbart ikke helt skrinlagt, hvilket bl.a. fremgår af følgende udsnit fra en stillingsannonce i Berlingske Tidende fra 1893 i forbindelse med ansættelsen af en ny præst i Torup Sogn: »Den Mand, der beskikkes til dette Embede skal finde sig i, at Hesseløen eventuelt henlægges til Thorup Sogn«. Vi skal dog helt frem til 1. april 1975, før planen om øens overførsel fra Nykøbing Kommune til Hundested Kommune blev en realitet. Her var begrundelsen for omlægningen, at den ville være til gavn for bestyrerparret på Hesselø, fordi alle forbindelser til øen gik via Hundested.

Jeppesen beholdt øen frem til 1899, hvor hofjægermester Christian Frederik Emil von Holstein-Rathlou overtog den, men mere om denne spændende person senere.

Hesseløs kontakt med omverdenen

I en artikel i tidsskriftet De tusind Hjem hævdes det ikke overraskende, at Hesselø på dette tidspunkt, dvs. 1901-02, hører til Danmarks mest afsides Egne (...) Øens faste Befolkning er nu indskrænket til de faa Familier, der er knyttet til Fyret og som fører et højst ensomt Liv herude. Spørgsmålet er så: Hvordan opretholdt øens beboere kontakten med omverdenen?

I sidste halvdel af 1800-tallet foregik trafikken med sejlbåd fra Rørvig eller Nykøbing Sjælland. Den lokalhistorisk interesserede forfatter, Laurits Larsen, Vinderød Skov, nævner i Gamle Minder fra Halsnæs, 1934, at der i hans yngre år, dvs. før år 1900, boede ved Lynæs den gamle Postfører Jens Sørensen, som med båden Ambrosius i mange Aar besørgede Post og Proviant samt Passagerer til Hesselø og Fyrskibet. Ambrosius´ Postrute udgik fra Frederiksværk Havn.

I kirkebøgerne optræder Jens Sørensen, der blev født i Lille Karlsminde i 1831, da også som postfører. Laurits Larsen havde dog ikke ret i, at postføreren boede i Lynæs, men tæt ved, idet han ejede matrikel nr. 12 i Store Karlsminde, nu "Sommergården".

Disse oplysninger kunne altså tyde på, at Hesselø både har stået i forbindelse med Odsherred og Halsnæs i sidste halvdel af 1800´tallet. Laurits Sørensen Larsen oplyste endvidere at Jens Sørensens postrute senere blev nedlagt, hvorefter Hesselø blev betjent med damper fra Helsingør. Spørgsmålet er så, hvordan ordet senere skal tolkes, for i en artikel i Frederiksborg Amtstidende den 10. august 1900 skrev en mig ukendt B. Rasmussen, at postbåden udgik fra Lynæs.

I Wisbechs Almanak fra 1905 er der en interessant artikel om Hesselø, hvor det bl.a. fremgår, at øens 21 beboere, der Aaret rundt, afskaarne fra den øvrige Del af Verden, som de, naar man undtager de faa og smaa Medde-

lelser, der kommer pr. Telegraf, kun hører fra hver 14. Dag – paa Postdag. Enhver vil kunne forstaa, at der er en Forventning, Stilhed, forenet med en indre Uro, ikke ulig Børns paa Juleaften, over Befolkningen den Dag.

Oppe paa Lærerindeværelset ligger de unge Piger skiftevis paa Knæ foran Vinduet med Kikkerten for at være den første til at se Kattegat. Mon han kommer i Dag, eller gaar han til Anholts Knob først? I sidste tilfælde betyder det, at Ventetiden øges med 16 Timer, en ingenlunde ringe Tid for den der alt har ventet i 14 Dage.

Som det sikkert fremgår af ovenstående tekst, er der en del uafklarede spørgsmål med hensyn til Hesseløs posthistorie, bl.a. kronologien. Det skyldes, at Postvæsenets arkivalier vedrørende

Fig. 6 Hesseløs første poststempel, et såkaldt stjernestempel (sjældent!), på et postkort sendt via Nykøbing Sjælland til Hjelm Fyr den 2. januar 1909.

Hesselø først er bevaret fra 1930, hvorimod Telegrafvæsenets arkivalier går helt tilbage til 1906.

Det er dog et faktum, at der blev oprettet et såkaldt brevsamlingssted på Hesselø pr. 1. januar 1908, som i henhold til Postvæsenets Officielle Meddelelser nr. 54, 1907, skulle stå i Forbindelse med Postkontoret i Nykjøbing Sj. og tillige i Forbindelse med Kjøbenhavns Brevpostkontor. Udtrykket *i Forbindelse med* plejede i Postvæsenets jargon at betyde, at der blev befordret post mellem de nævnte lokaliteter, hvilket i dette tilfælde måtte foregå med båd. Det stemmer da også fint overens med fig. 6, hvor postkortet er sidestemplet i Nykøbing Sjælland.

Hesselø som eksotisk paradis

Som tidligere nævnt blev hofjægermester Christian Frederik Emil von Holstein-Rathlou ejer af Hesselø i 1899. Dermed fik øen en ejer, der med hensyn til excentricitet og byggelyst til fulde kunne måle sig med kaperkaptajnen Robert.

Hofjægermesteren var desuden en ivrig sejlsportsmand og foretog bl.a. en sørejse til Grækenland i kutteren Echo. Her gæstede han den græske kong Georg I og dronning Olga, og det var ligeledes i forbindelse med sejladser langs Øresundskysten i Echo, at han traf Sophie Jerichau, den smukke Sofy, som han giftede sig med i 1878.

C. F. E. von Holstein-Rathlou var altså bestemt ikke en hr. hvem som helst. Han ejede stamhuset Rathlousdal ved Odder og havde derfor råd til at hyre den berømte arkitekt Martin Nyrop, da der skulle laves tegninger til en sommerbolig på Hesselø. Resultatet blev jagthytten Hesselhus, der er et bjælkehus med græstørv på taget – en hustype, som M. Nyrop angiveligt skulle have stiftet bekendtskab med på sin rejse i Sverige i 1872. I 1905 blev jagthytten beskrevet på følgende måde i Wisbechs føromtalte Almanak:

Villaen (...) er et nydeligt lille Bondehus med Mostag, Halvdøre med Klinker o.s.v. (...) En stor Sal over hele Bredden og Højden med Bondemøbler, Fiskeredskaber paa Bjælkerne under Taget, en

Fig. 7 Hesselhus set fra haven omkring 1915

stor Pejs, Hylder og Tallerkener langs Væggene optager Midten af Villaen og begrænses på Siderne af Sove- og mindre Opholdsværelser. Fra Salen er der til den ene Side Udsigt over Øen mod Sydøst og til den anden over Forstranden med de brogede Stude, Havet med de mange Skibe og Baade og Nordvestrevet med Sælerne, og denne Udsigt er, især ved Solnedgang aldeles uforlignelig.

I 1907 opnåede Hesselø en pludselig berømmelse, fordi hofjægermesteren afholdt datterens bryllup på øen. Det var en celeber begivenhed, der gav genlyd i datidens dagspresse, og det vakte opsigt, at der blev opført en lille kirke i forbindelse med Hesselhus, hvor vielsen kunne finde sted. Der blev også opført en badstue ved huset, hvor der i entréen var ophængt lokumsbrædder med hver sin farve, så alle gæsterne havde mulighed for at kende deres private bræt! Endelig byggede hofjægermesteren et par badehuse ved stranden.

C. F. E. von Holstein-Rathlou fik også anlagt en park med eksotiske træer og planter omkring en lille sø. Indgangsportalen var heller ikke hverdagskost, fordi den bestod af to hvalbarder på højkant. I denne park blev der udsat en række fremmedartede dyr som kænguruer, sumpskilpadder, påfugle, kasuarer og kæmpestore skovmyrer til glæde for fasanerne. – Den sidste kænguru mistede i øvrigt livet, da den sprang ud gennem et lukket vindue.

Hofjægermesteren var en ivrig jæger, der holdt af en god jagt, og da Hesselø næsten kun kunne byde på måger og sælhunde, sørgede han for, at der blev udsat fasaner, agerhøns, harer og hjorte. I denne forbindelse blev der i år 1900 opført et skydetårn af granit, der stadig er bevaret og med sine seks meters højde gav jægerne en god oversigt over området. Resultatet var, at de indbudte jagtgæster sagtens kunne nedlægge flere hundrede dyr på de sto-

Fig. 8 Det smukke jagttårn er seks meter højt og opført i granit

re jagtdage.

Det var dog ikke kun fest og fornøjelse, C.F.E. von Holstein-Rathlou beskæftigede sig med. Han var faktisk en mand med store landbrugsmæssige visioner, hvilket betød, at øen i hans tid undergik store forandringer og oplevede en kort blomstringstid. Først og fremmest lod han opføre en solid gård med stuehus og udlænge til landbrugsjordens forpagter. Det skete på ruinerne af Roberts bygning og denne gang på en sokkel af granitsten, men der blev også plantet træer som eg, gran, hassel og frugttræer. Agerjorden blev også taget under behandling lige efter overtagelsen, fordi markerne blev drænet og renset for sten, som blev anvendt til solide stendiger.

Derimod er det en skrøne, at der skal have været patienter fra sindssygehospitalet i Nykøbing Sjælland – såkaldte alumner, der udførte det hårde arbejde med bygningen af stendigerne. Sindssygehospitalet blev først taget i brug i efteråret 1915, hvorimod C.F.E. von Holstein-Rathlou, som det fremgår af ovenstående tekst gik i gang med sine forskellige projekter straks efter overtagelsen i 1899.

C. F. E. Holstein-Rathlous død i 1919 betød en afslutning på Hesseløs korte blomstringstid, idet park og bygninger fik lov til at forfalde, og det var kun i jagtsæsonen om efteråret, at husene blev benyttet. Selv om hofjægermesteren havde været yderst excentrisk – vel egentlig kun overgået af kaperkaptajn Robert – havde han også gjort meget for øens velfærd og også fremmet kendskabet til øens forhistorie bl.a. via arkæologiske udgravninger.

Ved hofjægermesterens død tilfaldt stamhuset Rathlousdal og de øvrige ejendomme samt Hesselø den ældste søn, A. V. R. H. von Holstein-Rathlou (1881-1957). Det var et ret uheldigt tidspunkt, fordi loven om afløsning af len- og stamhuse blev vedtaget samme år. Stamhusets værdier blev opgjort til ca. fem millioner kroner, hvoraf der skulle betales en afgift på 980.000 kroner til staten, hvilket var en vanvittig stor sum, når det betænkes, at en faglært arbejder på samme tidspunkt tjente 170 øre i timen! Betalingen af afgiften betød, at stamhuset blev ribbet for al rørlig kapital. Derfor besluttede den nye ejer at sælge en del af det tilhørende gods, bl.a. Hesselø.

Dermed kom øen under godset *Løvenborg* i Holbæk amt. Jeg ved ikke, hvorfor Løvenborgs ejer ønskede at overtage øen, men muligvis på grund af jagtmulighederne. Ellers var det en stille periode for Hesselø, og da øen i 1939 blev overtaget af F. L. Smidth, blev den beskrevet som meget misligholdt.

Inden da var der foretaget en afsløring af en mindeplade på Hesselø i 1935. Som tidligere nævnt ønskede fyrmester P. H. Bjørneboe ikke

Fig. 9 Hesseløgård. Postkort fra omkring 1915

nogen belønning for sin heltemodige indsats i stormflodsnatten 1872, og efterhånden svandt kendskabet til hans dåd fuldstændigt. Det blev *Marineforeningens* hovedbestyrelse gjort opmærksom på, og for at råde bod på forglemmelsen startede man omkring 1930 en landsindsamling blandt foreningens medlemmer for at få opstillet en mindesten på Hesselø. De forenede Granitbrud i Rønne ønskede at støtte sagen og tilbød at levere og forarbejde en sådan sten for et symbolsk beløb. Bronzebogstaverne fik Marineforeningen ligeledes for en symbolsk betaling, og den 7. august 1935 kunne afsløringen af den indmurede mindesten på fyrtårnets vestside finde sted. I højtideligheden deltog over 30 medlemmer af P. H. Bjørneboes slægt samt en repræsentant for Norsk Rhederforbund.

Isvintre

Ellers var det mest i forbindelse med isvintre, at Hesselø i disse årtier havde avisernes bevågenhed, fx den 1. februar1937, hvor man kunne læse, at øen var uden post paa ellevte Døgn. Det var ret uheldigt, fordi fyrassistent

Fig. 10 Mindestenen fra 1935

Hansen denne dato kunne fejre 25 års jubilæum, men Gaver og Lykønskninger kan ikke naa ham. Ekstrabladet kunne heldigvis meddele, at der endnu ikke var mangel på levnedsmidler øen.

Det blev dog endnu værre i isvintrene 1940-42, hvilket Chr. Hyldeborg, der var medhjælper på Hesseløgård i to perioder fra 1932-42 og 1947-54, berettede om i Haalsnæs Posten den 27. januar 1982:

Hver vinter var vi i over 3 måneder afskåret fra omverdenen. Postbåden fra Nykøbing Sj., som normalt kom til øen hver 5. dag (en sejltur på 4½ time) var på Hesselø d. 2. januar 1940, men så kom isen, og vi så ikke postbåden igen før d. 16. marts. Selvfølgelig havde vi forberedt os på vinter og havde provianteret en del, men vi havde ikke regnet med at skulle undvære postbåden i 2½ måned. Hjælpen kom i form af Zonen´s ambulanceflyver, ført af luftkaptajn Simonsen fra Nykøbing Sjælland. Maskinen kunne ofte ikke lande på isen, og forsyningerne måtte derfor kastes ned med faldskærm, hvilket under de vanskelige forhold ikke altid lykkedes lige godt. Bl.a. havde vi stort besvær med at få 2 faldskærme med rugbrød ned fra høje træer, - men ned skulle de, og så smagte det for resten godt med et stykke rugbrød igen.

En anden gang havde fyrmesteren bestilt et radioapparat i København. Det kom også pr. faldskærm, men uheldigvis ramte det ved landingen en stor sten, og det var absolut intet værd, da vi endelig fik fat i det. Kom der penge eller andre værdiforsendelser, skule vi lægge et rødt tæppe ud på sneen, som først måtte fjernes, når vi havde fundet pakken. Så vidste man i flyet, at forsendelsen var godt modtaget.

På dette tidspunkt var der fire fastboende familier på Hesselø, nemlig tre på fyret og en på gården.

Hesselø under tysk besættelse

Den 2. Verdenskrig startede som bekendt den 1. september 1939 med Tysklands angreb på Polen. Her i Danmark kunne politikerne og befolkningen heldigvis tage det roligt, da der var indgået en ikke-angrebspagt med det nazistiske Tyskland. Det viste sig uheldigvis, at denne aftale i lighed med så mange andre, Hitler havde underskrevet, ikke var meget værd, når det kom til stykket, og den 9. april 1940 blev Danmark angrebet og besat af tyske tropper.

Desværre bød krigens første år på nogle overraskende og imponerende tyske sejre, der medførte, at store dele af Europa og Nordafrika kom under tysk kontrol; men derefter vendte krigslykken, og de allierede lande vandt således afgørende sejre ved El Alamein og Stalingrad i slutningen af 1942 og i starten af 1943. Derefter stod det tyskerne klart, at en allieret invasion af det europæiske kontinent var nært forestående.

En sådan skulle forsøges forhindret med alle midler, hvilket bl.a. betød, at der blev bygget en kanonstilling ved Dyssebakken nær Spodsbjerg Fyr for at sikre indsejlingen til Isefjorden. Dertil kom en radarstation på Hesselø, der ifølge Niels Juel Kristensen, som opholdt sig på øen, var bemandet med 35 mand. Det er et betydeligt højere tal end den halve snes mand, Kurt Sørensen angiver i hæftet *Hesseløs Historie* fra 1983, men jeg er naturligvis mest tilbøjelig til at fæste mest tillid til Niels Juel Kristensens talangivelse, da han var førstehåndsvidne til begivenhederne. Dermed blev Hesselø besat af en fremmed stormagt for anden gang i øens historie.

Tilsyneladende var forholdet mellem den tyske

besættelsesmagt og øens danske indbyggere ret tåleligt. Ja, Niels Juel Kristensen omtaler endog de tyske soldater som meget flinke. Tyskerne blandede sig åbenbart ikke meget i, hvad der ellers foregik på Hesselø, for i krigens slutning lykkedes det en *politibetjent Ibsen*, der var gået under jorden, at klare sig igennem resten af besættelsen som skolelærer for øens skolepligtige børn.

Om aftenen den 4. maj 1945 indløb den længe ventede meddelelse om den tyske kapitulation, og den følgende morgen kunne Hundesteds frihedskæmpere træde i aktion. Tyskerne på Hesselø følte åbenbart ikke, at de var indbefattet i kapitulationen, for her kunne fyrmesteren meddele, at soldaterne var begyndt at ødelægge deres materiel, og at de i øvrigt kun ville overgive sig til engelske eller amerikanske myndigheder – ganske som på Bornholm. Alle andre, der nærmede sig øen ville blive beskudt!

Tyskerne følte åbenbart, at det var for nedværdigende at skulle overgive sig til de danske frihedskæmpere på Halsnæs. Ikke desto mindre kom Dannebrog til at veje på Hesselø igen, hvilket Vagn Jespersen – se illustrationen – berettede om i en artikel i Politiken den 31. august 1983 i forbindelse med den dansk-svenske strid om grænsedragningen i Kattegat. Vagn Jespersen fortæller:

Jeg blev i maj 1945 tilknyttet den britiske militærmission i Hillerød. Jeg har været med i Holger Danske gruppen. Desuden talte jeg flere sprog, så jeg kunne hjælpe med at smide tyskerne ud. Vi fandt ud af, at der endnu var nogle stykker på Hesselø. Øen blev befriet ved en marine/faldskærmsoldat aktion. Allierede styrker foretog en landgang og afvæbnede fjenden. Der var 6-8 stykker, som alene på grund af denne majoritet var øens danske befolkning militært overlegen.

Fyrmesteren på Hesselø havde i sin lomme gemt et frihedskæmperarmbind. Det havde han ikke turdet bære offentligt af hensyn til den militære overmagt, men nu skulle det frem.

Chefen for den britiske militærkommission i Hillerød, løjtnant Allan Turrel, her sammen med Vagn Jespersen, der som den eneste dansker var med til at befri Hesselø fra den tyske besættelsesmagt

Hesseløs placering i Kattegat og et Google Maps luftfoto. Man aner sporene af landingsbanen.
Mere om den i næste nummer!

Frihedssangen

Elias Bredsdorffs beretning om sangens tilblivelse

I mange år hang et eksemplar af Frihedssangen: »En vinter lang og mørk og hård«, på min væg i Frederiksværk. Den er på tyndt gulnet papir og udgivet ca. en måned før befrielsen i maj 1945. Når man flytter og har pakket sit indbo ned, er det en oplevelse at pakke ud. Hvad gemmer sig nu i den næste kasse? Jeg stod pludselig med en bog af Elias Bredsdorff med titlen: *Min egen kurs – Erindringer 1912 – 46*. Bogen udkom i 1983, og jeg havde naturligvis læst den. Men nu blev den læst igen.

Elias Bredsdorff spillede en betydelig rolle i den antifascistiske kulturkamp før den 2. verdenskrig og den tyske besættelse af Danmark i 1940, så det kan ikke undre, at han også kom til at spille en stor rolle i organiseringen af modstandsbevægelsen efter besættelsen. Efter opfordring af Børge Houmann, lederen af den kommunistiske modstandsbevægelse, begyndte han allerede i juli 1942 at rejse landet tyndt for oprettelse af lokale Frit-Danmark grupper. Han blev efterhånden stærkt eftersøgt, men var utrolig heldig. Tyskerne fik aldrig fat i ham.

Jeg skal ikke her hverken anmelde eller gengive hans bog, men jeg vil da kraftigt anbefale alle, der vil kende til modstandsbevægelsen, at læse Bredsdorffs erindringer. Jeg vil her, via Bredsdorff, fortælle *Frihedssangens* historie.

Han fortæller, at han i februar 1945 deltog i et møde med den kendte forfatter Kjeld Abell og pianisten Ole Willumsen, med det formål af få lanceret en frihedssang. De to havde rettet henvendelse til komponisten Knudåge Riisager og forfatteren Sven Møller Kristensen, som henholdsvis skulle skrive en melodi og tekst – dog uden at de kendte hinandens identitet. Den 28. februar blev tekst og melodi ved et hovedledelsesmøde i Frit Danmark godkendt. Det skete i en lejlighed på Amager, hvor både Kjeld Abell og Ole Willumsen og sangeren Kaj Andersen var tilstede.

Lederen af Frit Danmark, Mogens Fog, havde ikke deltaget i mødet, hvor Frihedssangen blev godkendt. Han sad på dette tidspunkt som Gestapos fange i Shellhuset. Det blev bombet af englænderne den 21. marts og Mogens Fog og flere andre fanger slap fri levende på grund af dette bombardement. Alle troede, at Fog og de øvrige fanger var blevet dræbt. De var anbragt i celler, der lå lige under taget netop som et bombeværn. Sådan gik det altså ikke. Om aftenen den 21. marts kunne Keld Abell ringe til Elias Bredstoff og fortælle, at han skulle hilse fra "Ole", Mogens Fogs dæknavn, og fortælle, at han ventede besøg af Elias den næste dag.

Så den 22. marts kunne Elias aflægge rapport til Fog og Aage Schoch om, hvad der var sket, mens de havde været fanger, og han kunne synge Frihedssangen for dem, mens de vandrede rundt på Charlottenlunds stille villaveje. Sangen blev efterfølgende illegalt udsendt i et oplag på 140.000 eksemplarer. Sangen blev også indspillet på lakplade, og et par af disse plader blev med skuespiller Mogens Wieth sendt til Sverige og derfra videre til BBC i Lon-

don. Men disse plader forsvandt sporløst undervejs.

Da sangen stadig ikke blev spillet i den danske udsendelse fra London, blev det besluttet at Kjeld Abell skulle rejse illegalt til Stockholm, hvor han ved dirigent Erik Tuxens og den svenske Radiotjenestes hjælp fik indspillet en ny plade, og fra midten af marts blev den første gang spillet i BBC`s danske udsendelse og i svensk radio tre dage senere.

Ved befrielsen den 5. maj 1945 kunne en stor del af den danske befolkning både teksten og melodien.

Jørgen Tved

En vinter lang og mørk og hård
på fem forbandede år
har knuget landet i sin favn
med kulde og sult og savn,
og der gik slid på skoven, skår på skår
og der gik råddenskab i svage træer.
Gå til modstand, alle danske, alle mand som en
og gør Danmark frit.

Med tvang og terror gik de år
men nu går vinter mod vår.
Det samler sammen til en tø
hvor vinter og vold skal dø.
På trods af mord og brand og fængsel er
en folkevilje vokset og brudt frem.
Gå til modstand, alle danske, alle mand som en
og gør Danmark frit.

En storm, en skyllende april
en sidste niende april,
en storm der renser landet ud
med oprørets skarpe lud.
Fej alle vissengrønne væk og lad
os se det friske grønne land igen.
Gå til modstand, alle danske, alle mand som en
og gør Danmark frit.

Kong Frederik den 4.s Rytterskoler

En Ølsted-bygning med en lang historie bag sig

Af Landbohistoriker og Kirkeværge
Carl Ove Jensen

Indledning

Alle kender Rytterskolen, det store stråtækte hus på Hovedgaden 14 i Ølsted, som ejes af kirken og som indeholder kirkekontor, graverfaciliteter, konfirmandstue/mødelokale, depot, arkiv m.m.

Bygningen fungerede, fra den blev bygget imellem 1722 og 1727 og indtil sommeren 1942, som skole for børn i Ølsted sogn. Ølsted Sogneskole, Hovedgaden 2, blev netop færdig og indviet denne sommer.

Rytterskolen i dag

I takt med den voksende befolkning efter 1720'erne har der været etableret andre skoler i sognet. I 1799 blev der bygget en tilsvarende skolebygning ved skellet mellem St. Havelse og Ll. Havelse, kaldet Hagelse Skole. Den lå centralt for børn fra den sydlige del af sognet. Skolen, som lå på Brødlandsvej 99, blev nedlagt omkring 1937 og har siden været i privateje.

I 1928 byggede man en forskole i Ølsted, også kaldet lærerindeskolen, idet der blev ansat en lærerinde til at undervise de små klasser indtil deres 10ende år. Det er huset Hovedgaden 7, i Ølsted, der i dag er Foreningshuset.

En overgang først i 1900-tallet har der været aflastningsskole på gården "Søbykærgård", Hovedgaden 51 i Ølsted – det nøjagtige tidspunkt har ikke kunnet dokumenteres.

Men hvorfor kaldes den gamle skole Rytterskolen, spørger mange. Har der været undervist i ridning? Nej, er svaret. Vi kigger lidt i historien.

Det Nationale Rytteri

Rytteri, også kaldet kavaleri, har i århundreder spillet en stor rolle i enhver hær. De var langt mere mobile end fodfolket, bevægede sig langt hurtigere over store afstande og havde større slagkraft.

Da kong Christian den Femte i 1670 arvede tronen efter sin far, Frederik den Tredje, oprettede han som noget nyt, et nationalt rytteri.

En del af kronens godser, ca. 30.000 tønder hartkorn, blev udlagt til ryttergods, der skulle tjene som underhold for fem rytterregimenter på hver 1.000 mand. Ifølge navnet var det et rent dansk korps, der ikke brugte udenlandske lejesoldater, som det var almindeligt den gang.

Der skulle stilles en fuldt udrustet rytter fra hver gård i rytterdistriktet til øvelser/eksercits, eller i tilfælde af krig. Bonden kunne selv ride for gården, eller stille med sin søn eller nabo. Til gengæld var gården afgiftsfri.

Det Nationale Rytteri var tungt rytteri, kaldet slagrytteri, som anvendte de sværeste heste og angreb i tæt formation, som regel stigbøjle ved stigbøjle.

Efter vikingetiden var det tunge rytteri ofte udslagsgivende for kampen, hvilket især skyldtes kombinationen af saddel med høj rygstøtte, buggjord, stigbøjler og lanse der gjorde, at hest og rytters fart og vægt blev koncentreret i lansespidsen.

Man havde desuden let rytteri, opklaringseskadroner, der anvendte lette heste og opstilledes i åbne formationer med en hests afstand mellem rytterne. Den enkelte rytter kunne således foretage et sving eller bryde ud af formationen.

Første gang det nye rytteri kom i kamp, var under Den skånske Krig i 1676, hvor Christian den Femte forsøgte at generobre Skånelandene, som vi tabte ved den ydmygende Roskilde-fred i 1658 under Frederik den Tredje.

Frederik den Fjerde

Pietismen

Christian den Femte dør i 1699, og hans søn overtager tronen som Frederik den Fjerde.

Fra 1700 til 1720 var han involveret i Den store nordiske Krig, hvor Danmark-Norge, Rusland og Polen dannede koalition mod Sverige. Svenskekongen Karl den Tolvte faldt i 1718 i forsøg på at erobre Norge, hvorefter krigen afsluttedes, og Danmark sluttede fred med Sverige i 1720.

En ny religiøs bevægelse, pietismen, bredte sig fra Halle i Tyskland til dele af Europa i slutningen af 1600-tallet.

Efter næsten to hundrede års Lutherdom var kirken stivnet i ortodoksi og dogmetro. Præsten Philipp Jakob Spener søgte at gøre op med verslighed og vanekristendom.

Den nye bevægelse krævede fromhed og et inderligt gudsforhold. Frederik den Fjerde, der var et gudsfrygtigt menneske tog denne strømning til sig.

Det første store resultat af pietismens virke i Danmark havde været Fattigloven af 1708, der befalede oprettelse af almueskoler på landet.

Men i krigsårene blev der næsten intet udført af dens skolebestemmelser. De bedste virkninger af loven kunne spores i, at kongens søskende, prinsesse Sophie Hede-

vig og prins Karl, på deres godser på Stevns, i Nordsjælland og i Vendsyssel lod opføre ikke mindre end 23 skoler. De synede ikke af meget: små stråtækte bindingsværkshuse på ca. 10 meters længde, næppe at skelne fra de andre rønner i landsbyerne.

Rytterskolerne

Efter fredsslutningen i 1720 tog kongen selv for alvor fat på skolesagen. Formodentlig er det hans slotspræst på Frederiksborg, Peder Hersleb, senere biskop over Sjællands Stift, der har påvirket ham til den forordning om almueskoler, der udgik 28.marts 1720.

Kort før Den Store Nordiske Krigs afslutning havde kongen foretaget en reorganisering af ryttergodset, hvorved det inddeltes i 12 distrikter. Ved krigsafslutningen påbegyndtes en reduktion af hæren, der syntes at gøre en del af ryttergodset overflødigt, og det var nærliggende at nyttiggøre disse godsområder ved at lade dem danne økonomisk baggrund for oprettelsen af de nye skoler. Man besluttede at hvert af de 12 distrikter skulle bære rejsningen og driften af 20 skoler – dog havde distrikterne forskellig ydeevne. Det fulde tal, 240 skoler, blev dog imidlertid opretholdt, idet man byggede 10 på Møn, som lå udenfor distrikterne.

De 12 rytterdistrikter er fordelt således: 6 på Sjælland, nemlig København, Kronborg, Frederiksborg, Tryggevælde, Vordingborg og Antvorskov. 3 i Jylland: Koldinghus, Skanderborg og Dronningborg. Fyn, Lolland og Falster

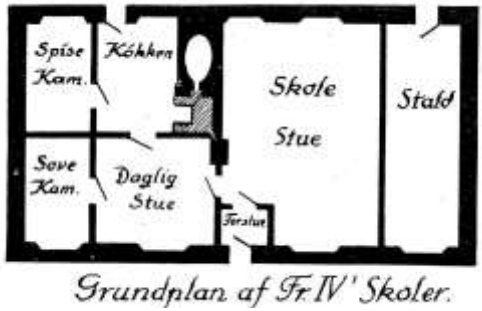

Grundplan af de oprindelige Rytterskoler

dannede hver et distrikt. Hertil kommer Møn.

Vort eget område, hvor Ølsted hører under, er Frederiksborg Rytterdistrikt. I modsætning til hvad vi synes logisk i dag, var hele "nordkalotten" inkl. Torpmagle skole på Halsnæs underlagt Kronborg.

Fra 1721 til 1727 skulle de 240 Rytterskoler, også kaldet Kongeskoler, bygges med et vist antal om året. De skulle ikke bygges som almindeligt bondebyggeri med bindingsværk. Det forslag, biskop Hersleb indstillede til kon-

Frederik den 4.s tavle, som hænger på Rytterskolen i Ølsted

gen, skulle lede tanken hen på deres høje bestemmelse. De skulle være de anseligste byg-

MDCCXXI
(Nedenunder romerårstal 1721 og
Fr. Rostgaards forfattede vers i kongens navn):

"Halvtredsindstyve år GUD, her DU mig opholdet,
At sygdom, krig og pest mig intet ondt har voldet;
Thi yder jeg min tack og breeder ud DIT navn
Og bygger skoler op de fattige til gavn.
GUD, lad i dette værk DIN nådes fylde kjende.
Lad denne min fundats bestaae til verdens ende,
Lad altid på min stool een findes af min æt,
Som mener DIG MIN GUD og DISSE SKOLER rætt"

ninger i landsbyerne næst efter kirkerne, bygget efter samme tegning, en tidlig form for typehuse. På Sjælland blev de opført af bygmester Laurits Eriksen, Nivå for 550 rigsdaler pr. skole.

De opførtes i grundmur af Flensborg-teglsten og havde tegltag med skrå (afvalmede) gavle. Igennem den rundbuede dør kom man ind i den lille forstue, derfra ind i skolestuen, og fra denne ind i lærerens stue. I køkkenet var der åben skorsten med ildsted og ovn, og derfra fyredes i bilæggeren, der opvarmede både skolestuen og lærerens stue. I det yderste fag bag skolestuen var der plads til køer og får. Da der ikke hørte jord til skolen, behøvedes der ikke mere udhus. Brændslet har man måske haft på loftet eller i et primitivt skur, toilet ligeledes. Over indgangsdøren lod kongen indmure en sandstenstavle med inskription, der i meget selvrosende vendinger fortæller om hans gudelige forsæt med at oprette disse skoler, der skulle føre almuens børn ud af uvidenhedens mørke.

I Ølsted ses tavlen på væggen til venstre for hoveddøren. En højere hoveddør har nødvendiggjort denne flytning. Stenhuggerarbejdet blev udført af stenhugger Heinbrodt på Kongens Nytorv.

Stenene bærer øverst Frederik den Fjerdes kronede monogram og derunder først to linjer på latin, der oversat lyder:

"Denne skole og i lighed med denne 240 har jeg grundlagt 1721 i de distrikter, der er oprettet af mig til stadig at underholde 12 rytterskadroner."

Der er ingen tvivl om, kongen var meget stolt af sit skoleprojekt, når man så denne tekst. På hans kiste i Roskilde Domkirke er der på den ene side et billede af nogle børn, der står foran en rytterskole. Ølstedtavlen blev omkring 1970 af det gamle sogneråd flyttet til sogneskolen; men blev ved menighedsrådets handel flyttet tilbage til Rytterskolen.

Postkort fra omkring 1900

Rytterskolen i Ølsted

Vi har været på strejftog gennem historien, hvor jeg har forsøgt at forklare, hvad det er for en type bygning, vi er så heldige at have her i Ølsted, og hvorfor den kaldes rytterskole.

Kong Frederik den Fjerde fik virkelig held med at lave langtidsholdbare bygninger. I Ølsted blev det til ca. 220 års uafbrudt brug som skole og lærerbolig. Der er sket noget med de fleste rytterskoler i landet, nogle er brændt og aldrig genopbygget, andre er fjernet til fordel for parkering og et utal er gjort større, således også i Ølsted. Den er forlænget ca. 3 m. i hver ende, til fordel for både skolestue og lærerbolig. Det er muligvis sket omkring 1790'erne, da de fleste skoler fik tillagt et stykke landbrugsjord, de såkaldte skolelodder. Da byggede man så en staldlænge, der ligger bagved, parallelt med skolen. Der var så bedre staldforhold, plads til tærskelo, udhusplads til lærerens brændsel og toilet, samt ikke mindst et godt halmloft. Skolelodden i Ølsted er matr. Nr. 3 a, hvor den nye sogneskole blev bygget i 1942, herfra springer den over Hovedgaden og fortsætter til Ølsted Skov. Rakenhøj ligger på en del af skolelodden. Læreren kunne nu lade sine dyr græsse på egen jord. En del af staldtømmeret er stadig bevaret i den østlige del af staldlængen.

Rytterskolen i Lille Heddinge

I 1983 var daværende formand for menighedsrådet Leif Schytt Larsen og jeg en dag inde på Frederiksværk borgmesterkontor, for på kirkens vegne at underskrive skødet på Rytterskolen. Den skulle koste kr. 350.000, og prisen var vist ikke til forhandling. Borgmesteren den gang var Kirsten Ebbensgaard fra de konservative. Hun pålagde os at føre den tilbage i stil udvendig. Den var lidt forfalden og havde bl.a. fået nye rædselsfulde vinduer.

Vi fik ved hjælp af arkitekt Preben Thorsen, Sorø, lavet noget bygningsarkæologi ved at få den sandblæst, så man kunne se de oprindelige murhuller. Som forlæg brugte vi Lille Heddinge Rytterskole på Stevns, der er en af de bedst bevarede i landet, og som aldrig er udvidet. Den er i dag skolemuseum, hvor man som gruppe kan bestille en undervisningstime på gammeldags vis. Jeg har selv prøvet det.

Tilbage til Ølsted kan nævnes, at den ved forlængelsen jo mistede sine afvalmede skrågavle og fik stråtag, der var et lokalt produkt og derfor en billigere løsning.

Skolernes oprindelige mål var 12 x 21 alen = ca. 7,6 x 13,2 m. Ølsted blev forlænget i begge ender med i alt 10 alen til i alt ca. 19 m.

Da vi ved mange lejligheder manglede plads, lavede vi i 2003 en mellembygning på 57 m2 mellem de to længer. Det gav plads til en pæn udvidelse af mødelokalet, et bedre køkken, et handikaptoilet og en større entre. Jeg lavede tegningerne til projektet, og ingeniør Ove Heede stod for beregningerne.

Jeg har slet ikke været inde på lærer- og undervisningsforhold, da jeg syntes, historien blev lang nok. Det er i sig selv en lang og spændende historie, som jeg må skrive en anden gang. Vi har i år 200 års markering af den danske folkeskoleordning af 1814, som afløste almueskoleordningen.

Hverdagsliv i Nordsjælland

Rekonstruktion af ansigt fra jægerstenalderen

Af Jørgen Tved

I Hørsholm museum kan man se dette smukke hoved af en dreng på cirka 5 år. Han levede for omkring 7500 år siden. Vi finder ikke i Danmark mange grave fra jægerstenalderen, men i Nordsjælland har vi to meget vigtige fund, nemlig ved Vedbæk og Nivå.

Museumsinspektør *Ole Lass Jensen* fortalte den 8. november i Gilleje om disse udgravninger, hvor meget velbevarede skeletter, bl.a. af den lille dreng, blev fundet. Ole Lass Jensen kunne fortælle, at der er endog meget sjældent, at man finde så velbevarede kranier af børn. Deres kranier er næsten altid trykket sammen, da de er meget tyndere end voksnes.

Den lille drengs kranium blev sendt til England, hvor de er meget dygtige til at forsyne et kranium med muskulatur, en teknik, der er kendt fra flere kriminalsager. Hertil kommer så en forholdsvis ny teknik, DNA–baseret rekonstruktion.

Denne teknik er i dag så udviklet, at man kan sige, hvilken farve drengens øjne har haft. Videnskabsfolkene, der har behandlet den lille »gamle« dreng er helt sikre på, at hans hoved er genskabt meget korrekt. Hans frisure mener man dog kan have været anderledes.

Udstillingen »Hverdagsliv i Nordsjælland« på Hørsholm Museum fortæller om stenalderjægernes liv, død og ritualer. Hvordan levede og boede de? Hvad spiste de? Hvordan begravede de deres døde? Spørgsmål, som vi i dag kan besvare nogenlunde sikkert. For ved Nivå er der gjort helt unikke arkæologiske fund af både jægernes boliger og deres grave.

Uddrag fra museets hjemmeside:
http://www.hoersholmmuseum.dk/

Med ideen som følgesvend

Endnu en forfatter i Halsnæs

Boganmeldelse af *Torsten Møller Madsen*

Vi har mange aktive kunstnere og forfattere i lokalområdet. Nogle er mere kendte end andre. Sidste efterår udkom en bog, skrevet af *Eigil Nielsen*, der bor i et sommerhus i bakkerne ved Lille Kregme. Det er Eigils første bog, men ellers er han kendt som skribent og anmelder ved forskellige blade. Og digte kommer der også fra hans hånd. Et par eksempler følger denne artikel.

Eigils liv startede i det nordjyske, fortsatte bl.a. i Slagelse og Næstved, men har de sidste mange år været levet her på Frederiksværkegnen.

I bogen, der hedder *Med ideen som følgesvend*, beskriver den bondefødte nordjyde sin vej til at blive lærer og senere psykolog, parallelt med en faglig og politisk løbebane som medlem af *Danmarks kommunistiske Parti*, DKP. Folk med interesse for den samfundsmæssige udvikling over årene fra 1940 til i dag, vil gennem bogen få et godt indblik i nogle områder, som kun de færreste har kendskab til.

Eigil Nielsen kom i sin politiske karriere meget tæt på alle de toneangivende DKP'ere, men altid uden at komme til at tilhøre den egentlige indercirkel, magtens elite. Flere gange opfordrede han partiet og dets blad Land og Folk til en mere grundig analyse af, hvad der foregik i de socialistiske lande.

Forfatteren og udgiveren har udvist det mod og den fantasi at bede den kendte kritiker af al kommunisme, professor emeritus *Bent Jensen,* om at skrive et efterord til bogen! Det er et frisk initiativ og giver bogen en legitimitet i langt bredere kredse, end den ellers ville have haft.

Ved en snak i Eigils sommerhus i oktober 2014 blev der lejlighed til at indsamle nogle udsagn om fortiden og nutiden. Her er et pluk af dem:

Man siger, at den slagne hær er den, der lærer mest. Og man kan bruge nogle erfaringer fra den gang til at sige, hvor nødvendigt det er, at

man lytter til befolkningen, hvor nødvendigt det demokratiske islæt i socialismen er. Det er mit indtryk, at når det gik som det gik i DDR, er det fordi man ikke tog demokratiet tilstrækkelig højtideligt. Og vi i DKP har forsvaret det, der skete i de socialistiske lande i for høj grad.

I bogen har jeg forsøgt at beskrive den kommunistiske bevægelse som en organisk del af det danske samfund. Bestående af ganske almindelige mennesker, i høj grad fagligt aktive, nogle der blev accepteret i det almindelige miljø. I Ålborg, hvor de fleste af mine erfaringer er fra, havde vi for eksempel byens bedste andespil!

Omkring den voldsomme ændring, der er sket på verdensplan efter 1989/90 fortæller Eigil Nielsen:

Sovjetunionen fungerede som positiv propaganda for velfærdssamfundet. Da muren faldt og det socialistiske system brød sammen, kunne »man« gå i gang med den virkelige kapitalistiske udvikling. Og det har i den grad haft sin pris for småfolk. Denne udvikling var før da blevet bremset noget gennem »konkurrencen« fra det sovjetiske system.

Om fremtiden har forfatteren også en mening:

Min lid står til, at det er klimaændringerne, der kan aktivere folk. Det bliver stadig mere åbenlyst, hvordan den stadige vækst er med til at ødelægge hele vores klode. Der har netop i Nordjylland været oversvømmelser i en grad, der ikke før har været set. Hvis vi kan få folk til at indse, at vi må sætte vores forbrug ned, har vi et godt udgangspunkt for en demokratisk bevægelse. Et andet område er koncentrationen af kapital hos nogle ganske få, mens andre bliver mere fattige; det kan også være med til at rejse en bevægelse.

Så selv om jeg ikke er super-optimist, er jeg heller ikke helt pessimist!

Bogen kan lånes på biblioteket eller købes i boghandelen.

Bent Jensen skal ha' det sidste ord: "*Der er ingen tvivl om, at man med Eigil Nielsen har at gøre med en idealistisk, retlinet og ærlig person – så ærlig som et menneske nu engang kan være.*"

En ny idé

Til Rusland
kom en ny idé
forfriskende og rensende:
Når alle kæmper mod alle,
vil alle få det godt
(og nogle endnu bedre).

Man gjorde op med fortids fejl:
At alt det skabte: jern og korn,
sku' være fælles eje.

En orden skabtes,
som var ny
i forhold til det gamle.
Og »nyrig« blev et modeord.
»Ny-fattig« blev vist ikke nævnt.
De gemte sig forlegne
og krøb kun nødigt frem.

Den vandrende sky

Hvad har skyen set.
før den kom til mig?
Hvor har vinden ledt
den, hvilken vej?
Nu haster skyen her forbi:
Den haster jo, fordi
den ønsker mer' og mer' at se,
af hvad på jorden der kan ske.

Foreningens arrangementer 2015

Onsdag den 14. januar kl. 19:30 i Sognegården, Fr.værk
De glemte udvandrere - Hollandske drømme og mareridt
Foredrag v/ antropolog Max Pedersen

De fleste har hørt om den danske udvandring til USA og Canada. Derimod er det gået i historiens glemmebog, at titusinder af danskere tog til Holland for at arbejde i 1600- og 1700-tallet. Mange af dem bosatte sig permanent i Holland. Ikke mindst i Amsterdam, hvor det danske indvandrersamfund i lange perioder talte omkring 2.000 personer, der boede i indvandrerghettoen i den østlige del af byen.

Onsdag den 18. februar kl. 19:30 i Sognegården, Fr.værk
Folk og dagligliv på Frederiks Værk i 1760'erne
Foredrag v/ museumsinspektør Marie Bach

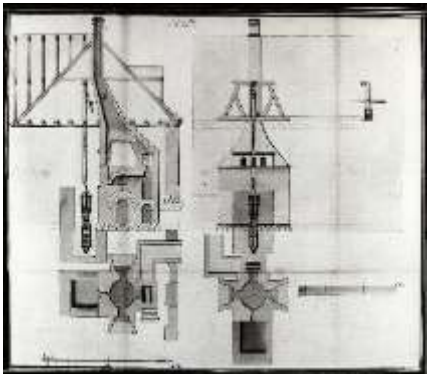

En ny udgave af Frederiksværks historie er under forberedelse. Kilderne på Rigsarkivet er rige og spænder vidt. De åbenbarer hidtil ukendte oplysninger og detaljer om livet på og omkring Værket. Hvilke bønder var indforskrevet til arbejde på Krudtværket? Og hvor kom de fra? Hvordan var *støbemester Sorges* kontrakt med Værket skruet sammen? Hvad var Classens yndlingsspise, og hvordan trakterede han sine gæster? Foredraget går tæt på både folk og dagligliv i de tidlige år.

Onsdag den 18. marts kl. 19:30 i Sognegården, Fr.værk

Det Nordsjællandske Fiskeri

Foredrag v/ museumsleder Søren Frandsen

Siden oldtiden har befolkningen ved Sjællands nordkyst draget nytte af havets ressourcer, men det er først med middelalderens sildefiskeri, vi får et nærmere kendskab til forholdene. I efterårssæsonen fiskede bønderne fra baglandet sild til eget husbehov. I begyndelsen af 1500-tallet blev fiskeriet et helårserhverv med udgangspunkt i de fiskerlejer, vi kender i dag. Foredraget handler om denne udvikling, der fører frem til fiskeriets nuværende situation langs den nordsjællandske kyst.

Onsdag den 15. april kl. 19:00 i Sognegården, Fr.værk

Generalforsamling

Efterfølgende: Om sygehusudgravningen ved Hillerød

Den årlige generalforsamling begynder kl. 19:00 (bemærk tidspunktet). Indkaldelse følger i næsten nummer af *Prøven*.

Kl. 20:15 holder *arkæolog Pernille Pantmann* foredrag om udgravningerne i forbindelse med sygehusbyggeriet i *Salpetermosen* syd for Hillerød. Der er gjort spændende fund fra bondestenalderen og jernalderen.

Returadresse: Skansevej 30B, 3390 Hundested

Museer og arkiver

Industrimuseet Frederiks Værk
Åbningstid kontor: tirsdag-fredag kl. 10-14
www.indmus.dk
Torvet 18-20, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 72 06 05

Knud Rasmussens Hus
Knud Rasmussens vej 9
3390 Hundested
Tlf. 47 72 06 05

Frederiksværk Brandværnsmuseum
Genåbnes, dato ukendt

Hundested Lokalhistoriske Arkiv
Åbningstid: Mandag kl. 10-12 og torsdag kl. 16.30 -17.30
Nørregade 61 i Hundested (Biblioteket)

Krudtværket
Kl. 11-16, mandag lukket.
Lige over for Nordtorvet i Frederiksværk

Arsenalet og Projektilmagasinet
Er lukket indtil videre

Sponsorer

Bog og Idé - Frederiksværk
Nordcentret, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 52 40 01

Det Classenske Fideicommis
Tromnæs Alleen 2F, 4800 Nykøbing F.
tlf. 54 44 70 29

Entreprenør Poul Erik Andreasen
Møllevangsvej 103, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 74 78 09

Glarmesteren i Frederiksværk
Syrevej 17, 3300 Frederiksværk
Tlf. 47 72 42 48

Industrimuseet Frederiks Værk
Jernbanegade 4, 3300 Frederiksværk

Kim Dencker Johansen Holding Aps
Hanehovedvej 187, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 72 25 83

KTS-Entreprise
Industrivej 3, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 77 25 77

Thomsens Cykler
Vinderød Skov 3-5, 3300 Frederiksværk
47 72 23 23

Tømrermester Egon Bech A/S
Krudtværksalleen 21 B
3300 Frederiksværk
Tlf. 47 72 20 60

Winther A/S, Snedker- og Tømrermestre
Jernbanegade 5 , 3300 Frederiksværk
tlf. 47 72 02 02, 20 21 02 02